

Велешко О. М.

ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ:
ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

The author analyzes the influence of the deportation fact on the political behavior of the deported people and their victim consequences; researches the features of the development of the ethnic lobbyism phenomenon and the influence of victim's component on the research ways and new methods of the ethnic lobbyism in the Crimean society; investigates the prospects of the ethnic victim overcoming. Investigation of the victim complex of deported people in terms of victimology and transacting analysis allowed to understand deeper the mechanisms specifics of its display and influence on ethnopolitological processes in the Crimea, origins of radical moods in the ethnic sphere, as well as to formulate the ways of overcoming ethnic victimity.

Демократизація незалежної України як багатоетнічної держави стимулювала процес самоідентифікації різних етнічних спільнот, а також пошуки шляхів національного самовизначення. Сучасна ситуація характеризується збереженням міжетнічних суперечностей у низці регіонів внаслідок нерівномірного розвитку етнічних груп, незадоволенням деяких з них своїм статусом та умовами життя. Окремі проблеми в етнополітичній сфері українського суспільства пов'язані з наслідками депортації, здійсненої

сталінським режимом 1944 року щодо таких етнічних груп, як кримські татари, вірмени, болгар, греки і німці. Інтеграція репатріантів в українське суспільство супроводжується дією політико-психологічних чинників, які потребують ретельного вивчення.

Поза академічним етнополітологічним дискурсом залишилися питання, що стосуються проявів віктимної психології у політичній поведінці репатріантів. Водночас потреба у дослідженнях впливу віктимних чинників на стан міжетнічних відносин у Криму набуває особливої актуальності. По-перше, віктимологічні дослідження політичної поведінки етнічних груп, яким властиві прояви масової віктимності, поки що вельми нечисленні. По-друге, віктимні чинники як безпосередньо, так і опосередковано помітно впливають на політичну поведінку депортованих народів у Криму, зокрема, на їхні політичні вимоги і позиціонування етнічної еліти. І зрештою, віктимізація етнічності стає фактором людської безпеки в Кримському регіоні.

Накопичений останнім часом теоретичний потенціал різних наук допомагає розширити коло проблемних питань, пов'язаних з політичним виміром етнічності. Особлива роль при цьому відводиться використанню досягнень віктимології для аналізу міжетнічних відносин і етнополітичних процесів. Первинне вивчення віктимологічних аспектів поведінки людини проводилося, в основному, в руслі кримінології і переважно стосувалося закономірностей скоєння злочинів, особи злочинця, впливу соціального середовища. В цілому ж віктимологічний аспект криміногенності політичного режиму досі залишається мало дослідженим. У сучасній російській науковій літературі з кримінології зустрічаються лише окремі роботи, які стосуються політичної злочинності, її сутності і причин, віктимогенності тоталітарних політичних режимів, поняття соціальної реабілітації жертв політичних репресій, проблем відшкодування матеріальних збитків жертвам політичних репресій (П. Кабанов, С. Ткачук, Т. Макарова, Л. Обідіна). Однак, попри те, що сьогодні активно ведуться дискусії щодо того, чи є віктимологія галуззю кримінології, міждисциплінарною наукою чи наукою про жертву взагалі, застосування її досягнень для аналізу етнополітологічних аспектів міжетнічних стосунків допомагає побачити багато етнічних явищ під новим кутом зору. Цей напрям досліджень містить суттєвий евристичний потенціал і є перспективою для подальших досліджень. Вирішальною мірою це зумовлено загальною нечисленністю досліджень

масової віктимності. Ідея російського кримінолога П. Кабанова щодо формування нового наукового напрямку — політичної віктимології — поки що не знайшла свого вітчизняного дослідника¹. В Україні явища масової віктимності також мало вивчені. У політології ця тема порушується в роботах Т. Сенюшкіної.

Враховуючи багатоетнічний характер кримського соціуму, а також загострення міжетнічної напруженості в даному регіоні останнім часом, доцільно всебічно вивчити віктимні чинники, що впливають на характер політичної поведінки депортованих етнічних груп. Насамперед це стосується кримських татар, оскільки на рівні колективної свідомості цієї етнічної групи наявніше можна прослідкувати прояви віктимності. Розгляд наслідків депортації з погляду віктимології — зміни в світогляді раніше депортованих, в їхній поведінці (побутовій і політичній), в психології — відкриває нові перспективи вивчення проблем і шляхів інтеграції етносів в єдине багатоетнічне суспільство, а також подолання наслідків депортації і гармонізації міжетнічних стосунків. При такому підході стає можливим дослідження впливу поведінки жертви на різні аспекти міжетнічних стосунків: стосунки етнос — держава, власне світосприйняття етносів та їхню політичну поведінку.

Вплив віктимних чинників простежується в соціально-економічній, політико-правовій і культурній сферах життєдіяльності кримського соціуму. Цей вплив в соціально-економічній сфері виявляється в боротьбі за ресурси (земельні, фінансові, економічні, владні тощо), диспропорціях у рівні життя різних етнічних груп, проблемах зайнятості населення з числа репатриантів, невирішеності проблеми компенсації за шкоду, заподіяну депортацією і т.д.

У політико-правовій сфері вплив віктимних чинників простежується в політичних вимогах, що висуваються кримськотатарськими лідерами, а саме: у визначенні статусу кримськотатарського народу як корінного народу, забезпеченні його представництва в органах влади різних рівнів, наданні кримськотатарській мові статусу державної, розвитку національної освіти, у визначенні статусу курултаю і меджлісу кримськотатарського народу, в боротьбі політичних еліт всередині кримськотатарського національного руху, в маніпулюванні етнічними відмінностями, до яких вдається політична еліта, в спробах впливати на електоральні преференції представників кримськотатарського народу тощо.

У культурній сфері вплив віктимних чинників простежується в недостатньому забезпеченні рівня культурних, освітніх, інформаційних вимог різних етнічних груп, в суперечках щодо культурно-історичних об'єктів, у міжконфесійних проблемах, у політизації релігії і спробах залучення її національними елітами як інструменту для досягнення політичних цілей, в недостатній увазі з боку держави до збереження національних культур, історичних пам'яток, у заангажованості деяких ЗМІ, що формують негативну громадську думку, в слабкому забезпеченні розвитку етнічних засобів масової інформації, у формуванні негативних психологічних стереотипів щодо представників інших етнічних груп, у накопиченні негативного багажу етнічних міфів, страхів, чуток та настанов.

Депортації були використані тоталітарною системою як механізм маніпуляції цілими народами для досягнення певної мети: економічної (дешева робоча сила), політичної (придушення невдоволення владою і розсіювання представників етносів територією колишнього СРСР), психологічної (залякування і психологічний тиск у разі депортацій-покарань та превентивних депортацій)².

Депортації як різновид репресій завдали, окрім фізичних страждань, серйозних психологічних наслідків, вплинули на світосприйняття народів, на їхню політичну поведінку. Нині лідери національних еліт, спираючись у своїх вимогах на необхідність відновлення прав депортованих народів, конструюють нові ідентичності, виходячи з сучасних політичних реалій, використовуючи історичний і культурний аспекти.

При цьому, факт депортації розглядається як підстава для виникнення комплексу жертви у раніше депортованих народів. Водночас слід враховувати, що наявність комплексу жертви дає змогу представникам кримськотатарської політичної еліти сконструювати спосіб лобіювання своїх інтересів на рівні політичних домагань. Віктимність стає ресурсом, який етнічна еліта використовує в політичній боротьбі. Тому можна стверджувати, що застосування результатів віктимологічних досліджень до аналізу політичної поведінки кримськотатарських репатріантів і міжетнічних відносин загалом дасть змогу виробити нові стратегії для процесів інтеграції етносів у єдиний багатокультурний простір і нові способи гармонізації міжетнічних відносин.

У кримськотатарських репатріантів на рівні колективної свідомості сформувався комплекс жертви, викликаний фактом

депортації. Наявність такого комплексу формує особливості політичної поведінки, впливає на їхні стосунки з іншими етносами й на етнополітичну ситуацію в Криму. Комплекс жертви є підставою і способом лобіювання політичних і національних інтересів. У сучасному політичному просторі феномен лобізму нині твердо зміцнив свої позиції. Комплекс жертви дає змогу кримськотатарським політичним лідерам сконструювати досить ефективну стратегію для лобіювання інтересів своєї групи та своїх особистих, а також розвивати нові версії етнічного лобізму. У кримському багатоетнічному соціумі найактивніше лобіювання названих інтересів здійснюють представники кримськотатарського народу. Воно здійснюється за допомогою риторики, що права кримських татар були порушені депортацією і першочерговим завданням є необхідність їхнє відновлення. Загалом тактика і стратегія лобіювання етнічних інтересів поки що полягає в активному пошуку кримськотатарськими політичними силами різних способів і адресатів лобіювання.

Сучасна ситуація в Україні характеризується активними спробами політизації етнічних спільнот, чому сприяють етнічна різномірність суспільства, історична пам'ять етногруп, наявність політичних лідерів. У Криму на тлі етнічної мобілізації і політизації етнічності спостерігається експлуатація етнічними елітами комплексу жертви для досягнення політичних цілей. Сприйняття і позиціонування кримськими татарами себе як жертви, а також прискорена політизація етносів в Україні і, зокрема в Криму, сприяють розширенню репертуару методів політичного впливу і досягнення політичних цілей. Експлуатуючи позицію жертви, етнічні лідери намагаються впливати на державну політику відносно депортованих осіб та їхніх нащадків шляхом лобіювання ухвалення певних законів на різних рівнях. Аналіз різних способів і механізмів етнічного лобіювання підтверджує, що звернення політтехнологів до комплексу жертви як до способу лобіювання етнічних і політичних інтересів є досить ефективним і тому активно застосовується. Задля досягнення своїх політичних цілей етнічні лідери також маніпулюють настроями представників свого етносу. До засобів маніпулювання можна віднести такі: об'єднання і консолідація етносу навколо спільної ідеї відновлення прав, втрачених внаслідок депортації, подолання наслідків депортації, а також ідеї національної державності; спрямованість у минуле як спосіб маніпулювання позицією жертви; надання

соціальним проблемам національного забарвлення; посередництво меджлісу кримськотатарського народу у відносинах між владними структурами і представниками етносу у вирішенні будь-яких проблем; надання однобічної або спотвореної інформації і т. ін.).

Розгляд комплексу жертви у депортованих народів з погляду трансактного аналізу допоміг глибше зрозуміти специфіку механізмів його прояву. Важливі соціальні контакти людей найчастіше протікають у вигляді ігор. Політика є інструментом реалізації певних відносин в суспільстві і здійснюється за допомогою різних ігрових сценаріїв. Одним з основних є сценарій «Жертва-Рятувальник-Переслідувач». Позиції Жертви і Переслідувача взаємозамінні. Жертва, яка має сильні негативні емоції, може стати Переслідувачем або сама може виправдовувати чи здійснювати насильство. Подібний підхід дозволяє виявити політико-психологічні підстави одного з механізмів виникнення радикальних настроїв в етнічному середовищі.

У проявах етнічної віктимності, притаманних репатриантам, закладено чималий внутрішній конфліктогенний потенціал, що є фактором ризику для розвитку міжетнічних відносин у багатоетнічних суспільствах. Тому стає очевидною необхідність пошуку шляхів подолання впливу віктимних чинників як на рівні політичної поведінки представників депортованих етносів, так і на рівні політико-психологічних механізмів взаємин етнічних груп.

Є підстави припустити, що подоланню комплексу жертви і зниженню міжетнічної напруженості в Криму може сприяти прийняття на державному рівні рішень щодо відшкодування жертвам злочину завданих збитків (враховуючи досвід інших держав); формування соціального партнерства, яке полягає в участі всіх громадян у суспільному житті відповідно до їхніх інтересів і можливостей; орієнтування представників етносу-жертви в майбутнє, на розвиток власної активності, у тому числі й політичної; накопичення позитивного соціального капіталу взаємин.

¹ Кабанов П. Криминальная политическая виктимология как межэтническое направление // <http://sartraccs.sgap.ru/Pub/kabanov>. — 2007. — 12 сентября.

² Полян П. Не по своей воле... История и география вынужденных миграций в СССР. — М.: ОГИ, 2001. — 328 с.